

УДК 81'42.801.73.811.111.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ДЕМІНУТИВНОСТІ В НАУКОВІЙ ТА ПОВСЯКДЕННІЙ СВІДОМОСТІ

Руслана Гардецька

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Розглянуто коло проблем, пов'язаних з висвітленням надзвичайно цікавого мовного явища – демінутивності в наївній і науковій свідомості. Підтверджено думку про те, що демінутивний узус, маючи вагомий статус у мові, недостатньо відображений у мовній свідомості, а сам термін демінутивність за достатньої розробленості поняття в лінгвістиці не можна визнати ідеальним для його опису.

Ключові слова: категорія демінутивності, мовна свідомість, когнітивний аспект, емотивність, прагматика.

Для сучасної науки особливу значимість мають проблеми співвідношення наукового і повсякденного в різних ділянках лексики і тезауруса мовної особистості.

Залежно від типу пізнавального процесу, який бере участь у формуванні картини світу, прийнято розділяти концептуальну картину світу на дві протилежні складові – наукову і наївну картини світу. Однак жорстке протиставлення наївного (буденного) і наукового видів свідомості в сучасних умовах не є цілком коректним. У свідомості середнього сучасного носія мови наївне і наукове перетинаються, проникаючи одне в одне [4, с. 88].

З одного боку, “наївна лінгвістика, що включає фактичні знання, рефлексорні уміння, ціннісні орієнтації та стереотипи середнього носія мови щодо мовної системи і комунікативного процесу, реалізується в особливих лінгвістичних концептосферах” [4]. Однак численні науковці [4, 5] зазначають, що лінгвістична концептосфера досі практично не охоплена увагою вчених, зокрема, її елементи не ввійшли в існуючі концептуарії мовної культури.

З іншого боку, щораз актуальнішими стають проблеми метамови лінгвістики. Предметом металінгвістики є вивчення того, як реально говорять люди, обговорюючи ті чи інші об'єкти лінгвістичного дослідження, тобто реальна метамова [1].

Ми пропонуємо визначити коло проблем, пов'язаних з відображенням найцікавішого мовного явища – демінутивності в наївній і науковій свідомості. Передусім постає питання про проблему співвідношення терміна і поняття: предмет (явище) – > його відображення у свідомості – > поняття – > слово.

Термін *демінутивність* викликає непорозуміння не тільки в пересічного мовця, а часто-густо і в колег-лінгвістів. Недостатня поширеність терміна пов'язана з його іноземним походженням: від лат. *diminuere* – роздрібнити, зменшити, послабити. У сучасній українській метамові співіснують два варіанти *демінутивність* і *здрібність*,

що перебувають між собою у відношенні термінологічних дублетів. *Здрібнілість* – термін, пов'язаний з українською лінгвістичною традицією, тоді як *демінутивність* має міжнародний характер.

Формально обидва терміни потрапляють під загальне визначення лінгвістичного терміна – метамовний вираз, якому надано постійне загальне лінгвістичне поняття для досягнення однозначної наукової інтерпретації. Термін – це лексична одиниця (слово чи словосполучення), що функціонує в мові для спеціальних цілей і виконує номінативну функцію, позначаючи спеціальне поняття, і когнітивну функцію, будучи інструментом акумуляції спеціального знання, обміну отриманою інформацією та ініціації подальшого процесу пізнання. На думку О. Ахманової, науковий термін повинен бути завершальним етапом щодо наукового дослідження відповідних реальних об'єктів. Однак нерідко трапляється, що дослідник уже з початку змушений оперувати деякою системою термінів, позбавлених чітко визначеного змісту [1].

Академічний тлумачний словник української мови до поняття *здрібнілість* відносить особливу групу суфіксів, що, власне, не утворюють нових понять, а лише надають тому чи іншому слову відтінку здрібнілості [8]. Тоді як у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Бусела *здрібнілість* визначено як абстрактний іменник до *здрібнілий*, який означає зменшений розмір предмета або менший ступінь якості [2]. Однак слова, демінутиви за формою (основа + демінутивний суфікс), що не мають нічого спільного з розміром (ідейка, теорійка, landronzuelo, medicucho) та виконують емотивно-оцінну функцію, важко віднести до цієї дефініції. Це не маленька *ідея*, *теорія* чи маленький *злочин*, *лікар* – узагальнене значення малого обсягу, розміру у них не реалізується. У будь-якому випадку, механізм перемикавання розумових одиниць когнітивних структур свідомості на їхні кореляти в прагматичних емоційно-оцінних структурах свідомості складний і, ймовірно, відбувається паралельно, з огляду на що варто було б внести деяку поправку в цю дефініцію.

Енциклопедія РОЛ “Кругосвет” також зазначає насамперед про “зменшення розміру об'єкта”, тобто про об'єктивно-логічне значення демінутивності й тільки в словнику лінгвістичних термінів Д. Е. Розенталя і М. А. Теленкової здрібнілість розглянуто як еквівалент категорії суб'єктивної оцінки. Така розрізненість визначень свідчить про недостатність дефінітивних функцій розглянутих термінів, що, відповідно, свідчить про незавершеність наукового дослідження цього мовного явища.

Асоціативне опитування та спеціальне лінгвістичне дослідження доводять, що за достатньої розробленості поняття в лінгвістиці ні *демінутивність*, ні *здрібнілість* не можна визнати ідеальними термінами.

Що стосується відображення *демінутивності* (здрібнілості) в наївній свідомості, то внаслідок асоціативного опитування лише 2 зі 100 респондентів мають туманне уявлення про поняття, хоча всі вони більш-менш активно користуються засобами та моделями утворення демінутивів у повсякденному мовленні. Описуване явище є в самій мові, а в українській мові, як і в інших слов'янських мовах, має особливе вираження: близько двадцяти суфіксів, що виконують як номінативну, так і оцінну функції, що передають найтонші відтінки значення, мають специфічний національно-культурний колорит. Це підтверджує тезу про те, що “незнання членами мовного колективу лінгвістичного терміна зовсім не означає відсутність у колективній свідомості відповідного концепту” [4].

Здивування викликає не незнання спеціального лінгвістичного терміна наївним носієм мови, а той факт, що явище, настільки поширене в мові, недостатньо відображене в мовній свідомості. Асоціативне опитування засвідчує, що у наївного носія мови *здрібнілість* асоціюється з об'єктивно-логічним значенням розміру, у ліпшому випадку – зі зменшено-пестливими суфіксами в рамках шкільної програми. Але що значить *здрібнілість*? Що власне зменшується і з якою метою?

Повсякденна логіка диктує таку схему: еталонний об'єкт/суб'єкт (завжди зіставляється з людиною / нею оцінюється) середнього розміру, обсягу втрачає в розмірі, обсязі, тобто стає меншим порівняно з нормою, що є десь посередині, оскільки існує і щось більше. Отже, *здрібнілість* вписується в загальнокатегорійне уявлення про кількість. Так реалізується об'єктивно-логічна іпостась здрібнілості, якій і відповідає поняття здрібнілості, зменшення. Проте весь спектр значень здрібнілості від меліоративних до пейоративних, якими наївний носій користується щодня свідомо чи підсвідомо, інтуїтивно вибираючи правильний, відповідний своїм комунікативним намірам і ситуації спілкування, залишається за межами поняття. Запропонований контейнер не відповідає внутрішньому змісту. Можливо, це пов'язано з тим, що і в українській наївній мовній свідомості саме поняття демінутивності (*здрібнілість*) не має чіткого відображення. У разі введення поняття здрібнілості в респондентів лише іноді виявляються асоціації зі зменшувально-пестливими суфіксами, зате пейоративного значення (іронії, приниження) більшість респондентів не відзначає, хоча інтуїтивно правильно вирізняє їх у запропонованому тексті. Пейоративні значення не пов'язані у наївного носія зі здрібнілістю. Нерозчленованість пояснюють складністю самого механізму утворення демінутивів, у тому числі й амбівалентністю демінутивних суфіксів – можливістю однієї й тієї ж форми бути виразником як меліоративного, так і пейоративного значень залежно від основи. Наївний носій користується цими моделями інтуїтивно, а не аналітично. Саме тому неносію мови засвоєння всіх моделей і всього спектра відтінків значення демінутивності дається важко, вони національно-специфічні і створюють певні труднощі в міжкультурній комунікації.

У наївній свідомості носія мови існують ціннісні установки щодо лінгвістичних категорій. Вивчення демінутивності породжує труднощі, пов'язані з роллю і статусом цього явища в системі мови, і потребує всебічного наукового лінгвістичного підходу. У цьому випадку йдеться про розгляд досліджуваного явища в рамках міждисциплінарної парадигми, що вивчає людину і виконувани нею процеси пізнання навколишнього світу, тобто людину, як носія мови і пізнавального суб'єкта, що здійснює концептуалізацію різних аспектів об'єктивної дійсності та їхнє втілення у мовленні в процесі предметної та комунікативної діяльності. Дослідження в цьому ракурсі визначене актуальністю вивчення мовного матеріалу в рамках міждисциплінарної когнітивної парадигми, що синтезує для вирішення лінгвістичних завдань досягнення різних наук і наукових дисциплін, а саме: філософії, психології, логіки, соціолінгвістики, культурології, психолінгвістики та ін. Комплексне дослідження мовних явищ відповідає сучасним тенденціям розвитку лінгвістичної науки і дає змогу проаналізувати різні аспекти репрезентації та функціонування значення демінутивності в лінгвокреативній діяльності людини.

Системність вираження цієї категорії пояснюють тим, що вона безпосередньо

пов'язана зі сприйняттям людським мисленням обсягу, форми, розміру (когнітивний аспект), а також з відображенням людським мисленням причинних зв'язків між предметами, на базі якого виникає і суб'єктивне ставлення до пізнаваного (емоційний аспект). В основі механізму можуть бути емоції, пережиті людьми в різних ситуаціях. Спектр цих емоцій широкий: одні виникають як наслідок покровительства малому, інші передають значення незначності, непотрібності, іронічне ставлення до предмета мовлення, треті викликають ніжність, жалість, співчуття. Це зумовлює прагматичну спрямованість категорії демінутивності.

Потенційна можливість демінутивів бути виразниками як меліоративних, так і пейоративних значень включає їх в арсенал аксіологічних інструментів мови, що належать до загального механізму непрямої оцінковості, а реалізація емоційно-оцінної семантики дає змогу їм слугувати провідниками або індикаторами наявності культурно-значущої інформації. Дослідження демінутивності через призму національно-культурної специфіки робить певний внесок в опис картини світу носіїв досліджуваних мов, допомагає глибше проникнути в систему цінностей мовної особистості.

Опис мовної функціонально-семантичної категорії демінутивності як складової частини категорії кількості охоплює не тільки інвентар мовних форм її маніфестації, організований за дескриптивним принципом чи принципом рівневої належності, а й угруповання за способом пізнавального відображення реальних відмінностей у мисленні носіїв мови: точним, об'єктивним, або приблизним, експлікативно-вербальним, часто оцінним.

Категоріальний статус демінутивності дає змогу виконувати дослідження на матеріалі відразу декількох мов. Демінутивність – це унікальне мовне явище завдяки амбівалентності – потенційній здатності однієї й тієї ж форми в різних мовних ситуаціях бути виразником, по суті, протиставлених значень – позитивних чи негативних, які варіюються, маючи свої особливості, подібності та відмінності на різних мовних ґрунтах. Завдяки цьому стає можливим опис і міжмовного зіставлення національних особливостей уживання демінутивів, і закономірностей прояву категорії демінутивності в генетично споріднених, у генетично неспоріднених мовах, а також з погляду віддаленості і близькості розглянутих культур. Звернення до лінгвокультурологічних аспектів демінутивності не випадкове.

Міждисциплінарний підхід до дослідження демінутивності розкриває сутність явища. Національна специфіка спілкування виявляється в соціальній взаємодії комунікантів, що реалізують у кожному акті спілкування соціальні зв'язки, регульовані єдиними соціальними нормами. Національно-культурна специфіка мовного спілкування складається з системи чинників, що зумовлюють відмінності в організації, функціях і способі опосередкування процесів спілкування, характерних для цієї національно-культурної та мовної спільності. Виділення національної специфіки передбачає розроблення спеціальної комплексної методики опису імпліцитної інформації за лексикографічними даними (семна структура значення, дериваційний потенціал, селективна і типова сполучуваність), контекстуальними маркерами, застосування методики міжмовного контрастивного аналізу.

У разі формулювання проблем лінгвокультурологічного опису демінутивності актуальним також є застосування в дослідженні поняття “етнокультурний зміст”, уведе-

ного З. Чанишевою [6, с. 23], яке визначене як досить широка категорія інформаційно-смыслового простору, що охоплює не тільки ті особливості змісту мовних одиниць, які формуються, розвиваються і змінюються під впливом етнічних і культурних чинників. Сюди належать явища, що виходять за рамки мовного значення в ширший, порівняно незалежний від мови контекст, утворений системою концептів, ідей, знань, асоціацій, а дослідження, по суті, орієнтоване на пошук культурозмістових елементів мовної системи і виділення механізму дії культурологічного компонента як результату взаємодії мови і культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, Изд. 4, 2007
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. *Розенталь Д. Э.* Словарь лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М., 1976.
4. *Слышкин Г. Г.* Аксиология языковой личности и сфера наивной лингвистики / Г. Г. Слышкин // Социальная власть языка : сб. науч. тр. – Воронеж, 2001. – С. 87–90
5. *Степанов Ю. С.* Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М., 1997.
6. *Чанышева З. З.* Этнокультурные основания лексической семантики / З. З. Чанышева. – Уфа, 2004.
7. Энциклопедия РОЛ “Кругосвет” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krugosvet.ru>
8. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/> u

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2012

Прийнята до друку 21.02.2012

THE QUESTION IN RESEARCH OF THE DIMINUTIV'S CATEGORY IN NAÏVE REALISM AND SCIENTIFIC CONSCIOUSNESS

Ruslana Hardetska

*The Ivan Franko National University in L'viv,
1, Universytets'ka St., L'viv, 79000*

The article deals with range of problems related to the coverage of extremely interesting linguistic phenomenon like diminution in naive and scientific consciousness. Confirmed the view that the diminutive language usage, with the strong positions in the language is not sufficiently reflected in the linguistic consciousness and the term diminution, with the sufficient elaborated concept in linguistics cannot be considered ideal for its description.

Key words: category of diminution, language consciousness, cognitive aspect, the language of emotions, pragmatics.

К ВОПРОСУ О КАТЕГОРИИ ДИМИНУТИВНОСТИ В НАИВНОМ И НАУЧНОМ СОЗНАНИИ

Руслана Гардецькая

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000*

Рассмотрен круг проблем, связанных с освещением чрезвычайно интересного языкового явления – диминутивности в наивном и научном сознании. Подтверждено мнение о том, что диминутивный узус, имея весомые позиции в языке, недостаточно отражен в языковом сознании, а сам термин *диминутивность*, при достаточной разработанности понятия в лингвистике нельзя признать идеальным для его описания.

Ключевые слова: категория диминутивности, языковое сознание, когнитивный аспект, эмотивность, прагматика.